Fra Det Kgl. Biblioteks tekstportal (tekster.kb.dk)

Forfatter: Knudsen, Jakob

Titel: Gjæring Afklaring

Citation: Knudsen, Jakob: ”Gjæring Afklaring”, i Knudsen, Jakob: *Gjæring Afklaring*, udg. af Poul Zerlang , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, i samarbejde med Nyt Dansk Litteraturselskab, cop. 1988, s. 399. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-knudsenj01val-shoot-idm140346603160848/facsimile.pdf (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Gjæring Afklaring

Efterskrift

Jakob Knudsen og nutiden

Povl Schmidt giver i sit forord til *Drømmens dør* 1984 en fremstilling af forfatterskabets skæbne siden slutningen af fyrrerne. Fra denne tid og frem til midten af halvtredserne blev næsten hele Jakob Knudsens forfatterskab genudgivet, og det samlede oplag nåede op på o. 300.000 eksemplarer.

Hundredårsdagen for JKs fødsel, 14/9 1958, fejredes med en »strøm af artikler og taler, der hyldede forfatterskabet som fortsat vedkommende«.

Året efter offentliggjorde Villy Sørensen »i anledning af Jakob Knudsens 103 år« en artikel, som han kaldte »Det forgudede traume«. Artiklen fik »hyldestbruset til at perle væk. Hugget faldt så præcist, at det virkede lammende på øjensynlig både jubilarens eftersnakkere og købelysten, der dog ellers fik gode kår under velstandssamfundets etablering«.

I løbet af halvfjerdserne og firserne hørte optrykkene helt op: man stejlede over »forfatterskabets reaktionære umulighed«.

Det fortælles i romanen, at Kari Wintrup læser *Adam Homo* og *Hjortens Flugt* og oplever, at de var ham som »Verdner, der allerede var ældede, bortdøde, – han kom til at tænke paa de Kulturfolk i Mexico og Sydamerika, der saa sporløst var forsvundne« (*G.-A.*, 205). Lever JKs værker selv et sådant genfærdsliv? Her kan man nævne, at Villy Sørensens angreb egentlig ikke var udtryk for, at JK var ligegyldig, men snarere betød, at han var et angreb værd. Hertil kan føjes, at en række væsentlige skribenter har skrevet om ham efter attentatet: Bjørn Poulsen, Ole Wivel, Povl Schmidt, Margrete Auken, Aage Henriksen, L.P. Rømhild, Sven Møller Kristensen og Jørgen Eibek.

Temaer

Vilh. Andersen talte i sin tid om tre billeder, som kunne udledes af fx. Fr. Paludan-Müllers *Adam Homo* og Henrik Pontoppidans *Det*

forjættede Land: Et livsbillede, et tidsbillede og et tankebillede. Det samme gælder for *G.-A.*: Livsbilledet gives med skildringen af Karls udvikling, tidsbilledet med beretningen om den politiske kamp og kulturkampen i 70'erne og 80'erne, tankebilledet med fremstillingen af brydningen mellem naturalisme og kristendom, mystik og individualisme.

Centralt står kærlighedskonflikten mellem Karl Wintrup og Rebekka Woltersien. De er levende mennesker med fortrin og fejl, vidt forskellige i henseende til personlighed og principper. Der er ikke kun tale om blodløse idé-bærere. Vi skal følge deres forholds udvikling fra dets gæring til dets gravlæggelse og derpå i afsnit om naturalisme, højskole og politisk kamp undersøge tanke- og tidsbilledet.

Karl Wintrup – Rebekka Woltersien

Karl er søn af den velhavende proprietær C.M. Wintrup, der har en gård ved Holting (Aggersborg). Sin moder har han mistet tidligt. Proprietæren har overladt opdragelsen og uddannelsen af sine børn, Karl og Anna, til sin svoger og nabo grundtvigianerpræsten Jørgen Nordbye, »Onkel Jørgen«.

I romanens begyndelse har onkel Jørgen magt over børnene (også sine egne: Kathrine, Ellen, Kirstine og Morten samt plejedatteren Henriette Lind). De er præget af hans energiske forkyndelse og levende fortælling, der fører dem ind i et splittet univers. *Aserne* står for alt, hvad der rimer med ånd, medens *jætterne* står for det diametralt modsatte: materialisme, dovenskab, kedsomhed, kødelighed, endog sjuskeri med det daglige arbejde.

Den, der ender i jætternes verden, er ganske vist ikke fortabt, thi Guds nåde er bestandig, men åndeligt er han død. Det var ham bedre, om han aldrig var født. Børnene får stor færdighed i at bestemme, om et menneske er as eller jætte.

Et tema, som ofte behandles i Jakob Knudsens forfatterskab, er forholdet mellem fædre og sønner. Han havde et særegent forhold til sin fader, præsten og højskolemanden Jens Lassen Knudsen: »Min Evne til at skelne mellem rimelig og urimelig Samvittighed, mellem egen Skyld og Skyldfrihed, har tidligt taget Skade paa Grund af min gode og kjærlige, men overdrevent strenge Faders Maade at opdrage mig paa.« (af brev til Algot Ruhe 30/11 1899).

Temaet behandles i forfatterskabet både før og efter G.-A. *Før* i den tragiske fortælling *Et Gjensyn* 1898. *Efter* i romaner som *Sind*, 1903 og *Angst – Mod*, dobbeltromanen om Martin Luther, 1912-1914.

Fædrenes patriarkalske vælde giver dem en overgang status som Guds stedfortrædere. Gennem deres uforklarligt strenge opdragelse bibringer de sønnerne angst- og ansvarsfølelse. I første fase kan kun fædrene fjerne angsten. I anden griber Gud ind.

Under sin opvækst har Karl en angstoplevelse (*G.-A.*, 35) af samme styrke som den, der rammer Luther som barn (*Angst*, 56). I begge tilfælde kommer den skrækslagne dreng til faderen, omfavner ham og får fred. Men hvor angsten i tilfældet Luther udgår fra faderen og fjernes af faderen, forholder det sig anderledes med Karls fader.

Wintrup besidder en blanding af styrke og svaghed. Han viser sig som den naturlige leder, da katastrofen slår ned på fjorden (*G.-A.*, 134), men giver helt op over for onkel Jørgens energiske belæring om opdragelsens form og indhold. Grundtvig kalder Wintrup en god mand, men lad. Der er noget eget nemt over ham (smlgn. her med Jens Lasten Knudsens ord om »Nemhed«, se note til s. 207). Bedst husker man ham, som han står i en kornmark og er dens pryd (se også *Livsfilosofi*, 1908, s. 81): »Som han stod der og saa ud over den brunviolette Rugmark, hvor enkelte blaa Kornblomster gjorde den svajende Bevægelse med nede i Straahavet, havde hans Øjne, syntes Karl, ganske samme Udtryk som Marken – lyst, aabent og dog tungsindigt.« Den mand har ikke bundet sin søn gennem angst. Han har fjernet angsten, ikke skabt den.

Onkel Jørgen er heller ikke en streng mand. Børnene føler selv, at hans personligheds vægt er beskeden. Han er for dem en *lille* åndskæmpe, altså ikke i klasse med de Jahve-agtige fædre i *Et Gjensyn, Sind* og *Angst – Mod*. Alligevel har han greb om børnene i begyndelsen, hvilket skyldes hans besættende levende ord – samt den omstændighed, at han ikke har noget modspil. Tilhørerne kender kun ham som lærer, og hvis de kommer med det mindste knv, bliver de straks kaldt til orden.

Så vidt man kan se, lider – foruden Karl – kun ét af børnene af angst, nemlig Kathrine. Hun lider imidlertid ikke af fortabelsesangst, men føler tidligt, at der er skæbne over hende. Hun må da også smage den iskolde død i fjorden – som tragisk vidne om naturens ubønhørlighed.

Karls egen angst, hans stedvis sindssyge grublerier, kan ikke føres tilbage til den milde fader, men nok delvis til den lille åndskæmpes *ord*. Den eksistentielle kraft beror på Jakob Knudsens egen oplevelse af angst forbundet med det golde krav om sikkerhed, som han omtaler i afhandlingen »Om idealitet« (jf. *Livsfilosofi*, s. 116–117).

For Karl kommer synet på naturen til at veksle mellem angst og en underlig følelse af ulydighed. Naturangstens fortættede udtryk er den store våge i fjorden, »Høliet«. Karl synes, at den ligner »Øjet paa et Firben eller en Snog eller paa en syg Fugl« – altså en kold og syg verden. Ulydigheden føler han, når naturen drager ham med sin forårsmagt.

Seksualiteten begynder at spille en rolle for børnene. Til jætternes domæne hører den primitive seksualitet. Jætten Lars Nielsens karl, Anton, og pige, Gjertrud, driver det saftigt-plumpe spil. »Saa kom Anton drivende frem over Vejen: »Hun vild' ta'e min Pib' fra mig, Tøsen!« På denne »freudianske« ytring svarer Gjertrud: »Ja, hvad er 'et saa Du har taget fra mig i Forvejen.«

Da Karl oplever det erotiske møde med Gjertrud, bliver han først slagen med kønsskræk, derpå med sugende almenangst. Han frygter at skulle leve trøstesløst i jætteverdenen. Og da han kort efter erfarer, at Gjertrud ligger for døden, bliver angsten til et momentant vanvid, som faderen udfrier ham fra.

En finere eros møder Karl i sit forhold til Henriette. Det begynder som en uskyldig kærlighedshistorie. Han er usikker og akavet. Hun er både »kjæk« og »bly«. Efterhånden kommer de hinanden nærmere, men en egentlig erotisk aura rummer forholdet ikke.

Også på andre områder sker der et vist opbrud. Vi hører om, hvordan børnene under inspiration af onkel Jørgens fortælling lever deres liv i myten og historien (fra oldtiden til Christian II's regeringstid, thi længere når Ludvig Chr. Müllers Danmarkshistorie ikke): Løg bliver til de gyldne brikker i Vølvens Spådom, en hakkelsesmaskine bliver til Fenrisulvens gab, en tværbjælke i loen bliver til Gjallarbroen.

I denne tilstand sker der en ændring, da Stamherren, Robert van Tholen, kommer til præstegården. Hans lege er tik og so i hul (se note til s. 73 og 75). Børnene giver sig som rasende hen i disse jævne, virkelige lege og smøger fantasiforestillingerne af sig. Hovedproblemet i romanen har vi dog ikke her. Som vi senere får at se, drejer det sig ikke først og fremmest om en konflikt mellem nutidig virkelig-

hed og historisk fantasidrøm, men om forholdet mellem jordisk drøm og himmelsk virkelighed.

En overgang står Karl mellem to påvirkninger: højskolens og det moderne natursyns. Højskolesynet repræsenteres af højskoleforstanderen Meyer, det moderne natursyn af pastor Grabow, der læser Karl op til artium.

Meyer gør stærkt indtryk på Karl gennem sin veltalenhed og sin betoning af, at højskolelivet er et kraftliv. Så kan Wintrup nok så meget sige, at Meyer er der »æt møj ved«. Karl ser en overgang sig selv i heroisk kamp med jætterne med Henriette som sin valkyrie. Men da Meyer under forhandlingerne om en frimenighed svigter ideen for usselt mammon, kommer Karl til at foragte ham.

Den anden påvirkning udgår fra pastor Grabow. Denne vantro pastor emeritus har flere livord: 1) *Gennemstrømme*, af tysk durchströmen, fra Goethe. 2) *Ligegyldighed*, som han f.eks. oplever ved betragtningen af den schweiziske maler Böcklins »Frühling«: »He, he, he, – seer De ham, den gamle fløjtende Pan der paa Klippestykket … han lader sig bare ganske rolig drive afsted med Tiden og fløjter Sommeraftenerne bort« (se ill. s. 427). 3) *Kontinuitet:* Naturen gør ikke spring, men udvikler sig roligt og sammenhængende. 4) *Enhed, helhed:* »Selve Ordet Enhed, Helhed – hvilken herlig Klang har det ikke i vort Øre,« sagde Pastor Grabow næsten i Prædiketone.«

Grabows synspunkter frigør det, der før kun føltes som ulydighed af Karl. Nu tør han opleve naturen som noget positivt.

Medens læserens indsigt i Karls baggrund og foreløbige gæring udvikler sig over et tidsrum, præsenterer Rebekka sig fuldt færdig ved det første møde: »I næste Sekund saae han en ung Pige staa henne ved Trappegelænderet, som førte op til Loftet. Hun lænede sig mod det med den ene Skulder, skydende Hoften en Smule frem, og hun smilede vistnok ad ham.«

Hendes baggrund fortoner sig i det halvdunkle. Også på det punkt er hun historieløs. 4 år gammel har hun mistet sine forældre og er vokset op hos sin rige onkel, Geheimeraaden. Om sine egne midler siger hun med aristokratisk distraktion, at hun »vist er meget rig«.

Allerede som sekstenårig har hun siddet ved Georg Brandes' kateder, medens han forelæste over naturalismen i England – med frie ånder som Byron og Shelley. Af pastor Grabow omtales hun som en

Goethe-datter, og hun *må* da også i gang med at læse Goethe, nærmere bestemt anden del af *Faust*. Gennem de nævnte digtere har hun lært personlighedens frihed og naturens enhed at kende.

Hun er i besiddelse af en ikke ringe realdannelse, men kan ikke tænke sig noget »trædsommere« end faget historie. Desuden hader hun »saadan at forhandle og drofte Spørgsmaal«.

Til gengæld elsker hun det skønne og vil gerne pynte lidt på den stakkels tilværelse. »Det er noget af det dejligste jeg ved at frembringe saadan en Virkning.« Sit standpunkt tager hun inden for alnaturen ligesom Georg Brandes. Og med religiøs iver søger hun mod det uforglemmelige øjeblik, da hun skal møde en fri ung mand, uden skrupler, uden angst. Til ham vil hun give sig hen. De skal være som guder for hinanden. Hvis hun får den oplevelse, ønsker hun sig ikke mere af tilværelsen. Og hun prædiker vel at mærke ikke kødets evangelium, men en helhedsoplevelse af sjæl og natur.

Forholdet mellem Rebekka og Karl

Rebekka og Karl er tydeligvis meget forskellige. Nok virker Karls fader på Rebekka som en herremand, men Karl selv oplever hun til tider som en livegen. Hun retter denne bebrejdelse mod ham: »Der er saa meget hos Dig, der ligesom er alt for varmt, alt for hedt fortroligt: f. Eks. Din Samvittighed – pyh! – jeg synes, det bliver helt beklumret, naar jeg mærker den. Og din Jalousi - puh! Og din Gudfrygtelighed – for den mistænker jeg Dig alligevel for at have en hel Del af« (*G.-A.*, 321). Hun kan heller ikke lide, når den landlige gemytlighed kommer op i ham, og når han giver hende trykkys. Hun vil ikke ædes.

Karl kan være både fin og grov. Over for Rebekka føler og udtrykker han den høje *høviske* kærlighed, men over for rivalen Fensmark kommer det i egentlig forstand *tølpe*agtige op i ham, altså den omstændighed, at han stammer fra en landsby. Rebekka kalder ham en stor bondedreng, da han truer med at give Fensmark »en Livfuld Hug«. Han ejer ikke *stil*.

Imidlertid har han på sin side en anklage mod Rebekka. Hendes aristokratiske bydannelse får hende unægtelig til at virke som en uovervindelig sikker dame, ligesom hun oftest er naturlig, men hun er ufolkelig, jf. hendes kølige udtalelser om folkesangen (*G.-A.*, 257),

og hun ytrer sig til tider med frygtindgydende overlegenhed. Om dr. Fensmark siger hun: »Ja, hans Fader er ubetinget Slagtermester.« Når hun er sammen med fætre og kusiner, hengiver hun sig sammen med de ligesindede til selskabelige væsenter, der kan give Karl kuldegysninger.

Rebekka føler, at hun drages mod Karl – men hvorfor? Hun nævner, at det kan være selve det lummerhede, der har fanget hende. Hun kan måske gennem det hede element mærke hans stærke lidenskab og intense sandhedssøgen.

Karl bliver ført ind i en ny verden af Rebekka. For første gang oplever han det erotiske som en enhed af sjæl og natur. Ikke Antons og Gjertruds grove lader, ikke Henriettes bly kærlighed, men natur og eros forenet i en kosmisk oplevelse eller rettere fantasi: «Rebekka Woltersen, det var som Luft og Sol og mægtigt taarnede, glødende Skyer. – Og denne Overgang, hvor Hals og Skuldre rundede sig svulmende og blev til Barm! – Hvor var hun dejlig! dejlig! dejlig!«

Hun er trods sin sofistikerede stil et erotisk naturtalent: Karl, Fensmark, Hellum, én efter én forelsker de sig dødeligt i hende. Allerede første gang hun er sammen med Karl, fanger hun ham ind. Han anskuer nu sin barnekæreste som en bleggrøn plante, medens Rebekka som just anført virker som et kosmisk naturspil.

Forholdet mellem Rebekka og Karl når sit første højdepunkt, da Rebekka en nat kommer for at hengive sig til ham, dybt overbevist om, at han omsider er fuldt frigjort fra fortidens bindinger, at det uforglemmelige øjeblik nu er inde. Men da føler han atter den sugende afgrundsangst (jf. Gjertrud-episoden) og udbryder: »Det er jo Synd!« Fortiden vælder op i ham. »*Synd!*« udbryder Rebekka. Hun får et chok, som hun egentlig aldrig forvinder.

Leopoldsberg

Efter at Karl har rystet sit chok af sig, foretager han springet over i Rebekkas verden. Gennem Fensmark og Rebekka føres han ind i det moderne panteistiske paradis, og samtidig fornyer han sine forsøg på at vinde Rebekka.

Under en udflugt til Dyrehaven oplever de et bristefærdigt øjeblik, hvor den store oplevelse er nær. Rebekka afviser dog Karl, fordi hun gennemskuer, at han er styret af den erotiske fascination, ikke af

drømmen om frihed. Hun belærer ham også om, hvilken ulykke der ville have ramt ham, hvis hun ikke, ledet af sit ideals fordring, havde holdt igen: »Troer Du ikke sagtens, jeg kunde have forlokket og forført Dig, hvis jeg vilde, og saa hørt Dig klage og jamre og angre bagefter?«

Kort før de har dette møde, må Rebekka erkende, at hun er blevet forandret. Da hun mødte Karl, kendte hun ikke til frygt – som den unge mand i eventyret. Hun var fri for samvittighed – uden at være samvittighedsløs – uden borgerlig moral, sanseglad og udadvendt. Som en *Rebekka West* i Ibsens *Rosmersholm*, 1886, må hun klagende sige til Karl: »Aa ja, Karl, det er Din Skyld, at jeg nu altid vil komme til at tænke i Stedet for at leve og handle.«

Omsider når romanen frem til det andet højdepunkt i forholdet mellem Karl og Rebekka. De rejser sydpå efter at have indgået et formelt ægteskab, for at nå til klarhed.

På Leopoldsberg uden for Wien kommer det endelige opgør. Pludselig siger Rebekka med sagte stemme: »Nu er jeg Din?« og endnu en gang – nu med hulken i stemmen: »Nu er jeg Din, Karl!« men i næste øjeblik erkender hun virkeligheden og fastslår: »Nu bliver jeg det aldrig!«

Dunkle magter og tydelige tegn

Hovedpersonerne i *Gjæring-Afklaring* føler sig ofte styret af dunkle magter. De oplever tilværelsen, som Henrik Pontoppidan beskriver det i sine erindringer *Undervejs til mig selv*. Det hedder her – med et ord fra den hellige Augustin: *Trahimur*: Vi føres.

Rebekka kan ikke fatte, hvad det er for en magt, der drager hende mod Karl, og han oplever hendes tiltrækning som en både skræmmende og hidsende magt. Han er heller ikke i stand til at gennemskue, hvordan magter fra hans dybeste barndom i stadig højere grad erobrer hans sind og gør ham moden til det endelige opgør med Rebekka.

Men selv om hovedpersonerne således ikke uden videre har styr på tilværelsen, sørger fortælleren for, at læseren kan opleve en tydelig styring. Han anbringer en række tegn, der skal vise, hvordan det vil gå Karl og Rebekka:

1: Straks efter natteoplevelsen (*G.-A.*, 178-179) taler Karl med Pa-

stor Grabow (G.-A., 181–184) om naturen og må opleve, at Goethe-dyrkeren, Böcklin-elskeren, Spinoza-disciplen ikke hviler med ro i sit monistiske univers. Han føler, at selv Goethe nok har haft en angstknude, og erklærer: »Alligevel – i normal Tilstand – elsker jeg Goethe og Böcklin, – fordi de to kjære Mennesker veed saa herlig at skjule deres Angst. – Og saa kan jeg alligevel opdage dem, he, he, he.«

2: Om Rebekka siges (G.-A., 180): »Alverdens Herlighed laa for hendes Øjne, Jord og Himmel aabnede sig for hende uden Grænser« osv. Som bekendt fristede Satan Jesus med »Alverdens Herlighed« (se note til 180).

3: Karls fader og Karls ven Hellum er to af de mennesker, der skildres med størst sympati. Begge slår fast, at Karl ikke vil nå lykken sammen med Rebekka. Faderen siger: »- der kommer Du Pinedød til kort, lille Karl«, og Hellum, som ganske vist er Karls ulykkelige rival, mener, at drømmen om det uforglemmelige øjeblik er dømt til undergang (se G.-A., 226).

4: I G.-A, 283–284, overlades intet til læserens egen iagttagelsesevne: Fortælleren meddeler: »Paa samme Tid som Karl saaledes med hele sin Lidenskab tilhørte Rebekka, bevægede, uden at han i mindste Maade lagde Mærke dertil, ikke blot hans Tro, men ogsaa hans Tanke sig bort fra hende.«

5: Da Karl oplever sit andet stærke angstanfald, må han atter igennem den pinefulde indre proces, som er ved at drive ham ud i vanvid. Først da han af sin ven Esby får bekræftet, at han kan befri sig ved at bede, bliver han forløst. Da er det for Karl, som om hele hans barndom bryder frem i ham.

6: Mødet på Leopoldsberg foregår, medens den indianske sommer blomstrer – i oktober.

7: Sven Møller Kristensen har påpeget (*Digtning og livssyn*, 1960, s. 143), at da Karl møder Rebekka første gang, er hun iført en *gul* kjole med udskæring. Da han er sammen med hende på Leopoldsberg, er hun i *mørkegrønt*, «som Egeblade, lige før de visner». Man kunne tilføje, at da Karl møder hende sidste gang, er hun i *grå* spadseredragt!

Forløbet på Leopoldsberg synes at bekræfte, hvad fortælleren har lagt op til.

Rebekka må se i øjnene, at drømmen om det evige øjeblik nu uigenkaldeligt er slut. Hun har ikke opnået sin intenst begærede livslykke. Senere slår hun sig på det nationale og har det meste af året en

lille sønderjysk pige hos sig. Desuden indføres hun i polske og russiske kredse. Hun vandrer med andre ord i Georg Brandes' fodspor. Når hun formår at identificere sig med disse mennesker, skyldes det, at de har en stor sorg. Det har hun også, om end af andre grunde.

Undertiden bevæges hun af Hellums musik, og til slut hører man, at hun i to måneder har dvælet i Fichtelgebirge – formentlig i en søgen efter den tabte tid. I et vist omfang gør hun bevægelsen fra det æstetiske til det etiske. Man aner en stolt frøkenskæbne.

Karls liv former sig som en hjemgang. Gæringen bliver til afklaring. Som det var at vente, får han alt tilbage: Henriette, højskolelivet – og vigtigst – han når frem til at leve i Gud og være sig selv.

Sådan er den afklaring, som fortælleren fører Karl frem imod, men ikke alle har villet tage fortællerens påstand for gode varer. Allerede Svend Norrild med *Jakob Knudsen. En psykologisk Analyse*, 1935, ville ikke acceptere, at romanen falder ud til »fordel« for Karl. Han læser beretningen om Karl og Rebekka som udtryk for en stående proces, der beror på en ejendommelighed i forfatterens sind: »Saaledes ser vi de to Poler i Forfatterens Sind brydes ogsaa paa dette Punkt: Individualismen, der vil fastholde Personlighedens religiøse Staade, og Mystikken, [det evige oplevet i et øjeblik,] der søger at undergrave det!« Individualisme: læs: Karl. Mystik: læs: Rebekka.

I Povl Schmidts *Drømmens dør* hefter forfatteren sig ved *Afklaring*'s slutning, hvor Karl, da han hører, at Rebekka har været i Fichtelgebirge-Wien-Ungarn, hurtigt rejser sig op og ser ud ad vinduet: »Hun staar for mig som en vidunderlig Drøm. – Men *dette* er Sandhed og Virkelighed.« Denne lille scene kunne tyde på, at Karl ikke ganske har glemt Rebekka trods den højtidelige sluterklæring. Povl Schmidt hævder da også – som mange andre af bogens kommentatorer – at konflikten løses med lovlig stor lethed og hurtighed i den sidste tiendedel af dobbeltromanen (se i øvrigt s. 415).

Naturalisme

G.-A. er bla. blevet opfattet som udtryk for JKs personlige forhold til naturalismen. Det er velkendt, at han var en beundrer af Holger Drachmann, hvis lyrik for ham stod som »denne Elverlandsfortryllelse, denne Sommernattens og Maaneskinnets Trolddom.« I *G.-A.* fortælles, hvordan hidtil (god)kendt digtning blev fjern og fattig, da Karl

stiftede bekendtskab med »de unge gudløse Digtere«, først og fremmest J.P. Jacobsen og Holger Drachmann. »Nej, hvor det var friskt, nyt, vordende –« (*G.-A.*, 206).

Problemstillingen i romanen har imidlertid ikke kun noget at gøre med forholdet mellem gammel og ny litteratur o. 1870–80. Den går længere tilbage i tiden, til romantikken, og trædet klart frem i Grundtvigs store digt om »De levendes Land«, som er en af de store menighedssalmer. Da Karl hører den sunget i kirken, føler han, at trods menighedens ynkelige beskaffenhed er Guds rige midt iblandt dem.

Salmens hovedtema er forholdet mellem tid og evighed, altså nøjagtig problemet i *G.-A.*: Kan man opleve evigheden på tidens betingelser, eller er forudsætningen, at man giver sig Gud i vold?

Romanen har også en tilknytning til romantismen, undertiden kaldet den naturalistiske romantik. Det var netop romantismens hovedskikkelser, en Byron, en Shelley, der stod centralt i Brandes' forelæsninger, som Rebekka påhørte.

I Dr. Fensmark har vi romantismens forførertype. Det er ham, der for alvor får skællene til at falde fra Karls øjne, så han klart fatter det nye budskab, men samtidig udstilles Fensmark som en bedærvet person. Karl taler om »det Uhyre til Fensmark – det eneste levende ved ham er Sanserne«, og Hellum giver ham disse ord med på vejen: »– en moderne Brostens-Gevækst, helt gold, sjælelig naturløs.« Samtidig optræder han som den moderne materialistiske udviklings »Gentleman«, flot, maskulin, overfladisk.

Emile Zolas franske naturalisme mærker man ikke meget til. Zola forholder sig snart videnskabeligt nøgternt, snart lidenskabeligt indigneret til det moderne samfund, som bl.a. præges af determinisme, dekadence og pessimisme. For ikke at tale om det sociale spørgsmål, som i høj grad gjorde sig gældende i perioden.

Det er påfaldende, hvor lidt fortælleren gør ud af modernitetens centrale sted, den moderne storby. Man kan notere, at Karl i »den store kunstige Byverden« kun kender fire ruter: Én, der fører til Hovedbanegården – og videre til den jyske hjemegn, én, der fører til Københavns landlige omegn, én, der fører til teater og universitet, og endelig én, der fører til det fortryllede sted, Kronprinsessegade 37, hvor Rebekka bor.

Et lille kik ind i industriverdenen får man, når Hellum forfrossen

taler om tidens rørelser: »Men alt dette – andet i Tiden, det virker paa mine Lunger ligesom Kulos og Fabrikluft.« Den negativt anskuede Dr. Fensmark opfattes som før nævnt som et moderne fabriksprodukt. Fremmedgørelsen i den moderne verden mærker Karl i et glimt, da han står i mængden og som tilskuer ser ned på søen, hvor drengene er ved at drukne (*G.-A.*, 268).

Ellers omtales storbylivet sjældent. Der er langt til Johs. Jørgensens og Johs. V. Jensens første romaner, hvor provinsstudenterne færdes i storbyens jungle – solo – men med et vagtsomt blik for mængden, som passerer forbi. En storbyanalyse som i Herman Bangs *Stuk*, 1887, er der slet ikke tale om.

Så ofte Karl kan, rejser han hjem til Holting. Og når han spadserer i Østervoldgade, stryger han byfornemmelsen af sig ved at antage, at han går i havstokken og af klitrækkerne er lukket ude sammen med havet.

Karl ønsker at fragte det, han kalder naturalisme, over i højskolen: »Dernæst vil jeg vise dem meget udførligt, at alt det menneskelige, ogsaa Menneske-Historien, er gjennemvævet af Naturens Love og *for saa vidt* selv Natur, – og endelig vil jeg prædike for dem Aanden i Naturen, – jeg vil gjøre dem betagne af Naturens mægtige Stemning, hvis jeg blot formaaer det« (*G.-A.*, 395). Et andet sted (*G.-A.*, 382-383), siger Karl: »Jeg mener i det hele, at vi maa *krydse* os frem mod den kristelige Fuldkommenhed, med store Slag, saa store, at vi faar hele Naturalismen med ombord (...)«.

Disse generelle betragtninger kender man fra andre steder i forfatterskabet. Karl er så at sige bevandret i Jakob Knudsens katekismus, men det kan ikke nægtes, at budskabet her virker blegt, når man feks. sammenligner med de barske toner i afhandlingen om »Statskirkelige Forfalskninger i den moderne humane Betragtning af Samfundet« (*Livsfilosofi*, 1908, s. 24). Her fastslår JK, at naturalisme og kristendom ikke må sammenblandes. I den naturlige verden gør egennytte sig bred, der er ikke træk i samfundsskorstenen, hvis ikke luften strømmer til fra fattigdommens ismende vinter-øde, og det kan være nødvendigt at slå bøllerne ihjel. I øvrigt gør Karl sig til talsmand for, at Stamherren bør slås ihjel som den destruktive delirist, han efter Karls mening er, men dette synspunkt bliver gendrevet med fynd af talerøret Hellum.

Da romanen udkom, gjorde den et stærkt indtryk i højskolekredse. Th. Bredsdorff (1868-1922, fremtrædende højskolemand) anmeldte *Gjæring* i *Højskolebladet*, nr. 14, 1902. I sin anmeldelse fremhæver han, at «der er en Del gode Højskolefolk, der ved første Gennemlæsning vil være ikke lidet utilfredse. Enkelte maaske endog forargede». Dette hænger sammen med, at G.-A. dvæler ved højskolefolkets svingen mellem materialisme og idé. Valhal er snart den strålende borg for tapre krigere, snart ædestedet med galten Særimner i centrum.

Grovæderiet er ikke den eneste af de klassiske synder, som er med til at præge højskolen. Skildringen af Meyer føjer et og andet til. Han fremtræder som en karikatur i ydre (G.-A., 30) og i ord (G.-A., 28) og indvikler sig i betænkelige økonomiske transaktioner. Det ender med, at han står som fallent og forbryder. Paradokset er så, at denne kriminelle opportunist ikke blot har forstået noget centralt i højskolelivet, nemlig at *Aandslivet* det er et *Kraftliv* (G.-A, 107), men at han som taler også er organ for Guds ånd og for Folkeånden. Højere magter bruger ham som et vellydende instrument.

Mange almindelige medlemmer af menigheden er ifølge Henriette onde, som børn kan være det. Karl opfatter det på denne måde: «De enkelte forekom ham forenede i et Usselhedens Fællesskab i Madstræb, Selvgodhed, Magtbrynde» – og alligevel er Gud midt iblandt dem. Lærer Madsen, der hænges ud for sit komiske udseende, sin halvdannelse og sin selvglæde, er i virkeligheden mere trofast mod ideen, end Karl har været i sit liv, hvilket Karl erkender med forbløffelse og skamfølelse.

Gennembruddets mænd var stærkt kritiske over for højskolen, feks. Edvard Brandes, der kritiserede Grundtvig 9. september 1883, dagen efter hundredårsdagen, og Henrik Pontoppidan, der rundt om i forfatterskabet revser den. I virkeligheden var Jakob Knudsen dog nok dens allerstrengeste kritiker, men samtidig var han eksistentielt bundet til den.

Skal man gøre forholdet mellem brandesianere og grundtvigianere op, finder man både ligheder og forskelle.

Man kan opstille et slags hierarki, der er neutralt over for de ideologiske modsætninger.

For Rebekka, Geheimeraaden, Henriette og Wintrup gælder, at de alle er rige og bærer denne byrde med ro i sindet. Rebekka og proprietæren har begge hjemme i det tørre, kølige element, luften. Der er en septembertone over dem. Det samme gælder i øvrigt pastor Grabow, der taler henrevet om Florens: »Hovedsagen er dette: at alt dér er lyst og fast og tørt – ikke sjadsket og udflydende og taaget og morkt – pfui! – –« Henriette og Rebekka har begge aristokratisk krumme næser og skuer ned på jævne, materialistisk indstillede mennesker fra et olympisk stade. Rebekka kan umuligt være gift med en student, og hendes næsefløje dirrer let ved ordet slagtermester. Henriette betragter adskillige af menighedens medlemmer som deltagere i et krablende lilleliv, ikke så langt fra Herman Bangs skildringer.

Hellum og Esby er åndeligt fuldt på højde med den første gruppe, men materielt dårligere stillet. Karl er til gengæld formuende, men mangler den første gruppes åndelige sikkerhed. Og selv om han har sans for det tørre og kolige element (han elsker jo både sin fader og Rebekka), hører han selv hjemme i det (lummer)hede. Ordet lummer fører bla. tanken hen på luft*fugtighed*. Vandet er således ofte forbundet med noget negativt. I fjorden skjuler sig dæmonet, Færgekarlen, også kaldet Strømmanden, »Hullet«, dette »lange, aabne Øje paa den store tillukte Isflade«, iagttager ham med et evigt vekslende blik, fuldt af ondskab, og døden fra vand må han erfare gennem fasterens og Kathrines samt de to københavnerdrenges druknedød. Pastor Grabow taler som nævnt med værmelse om det tågede, udflydende, sjaskede (Norden), og da Dr. Fensmark iværksætter et attentat mod Karls moralske integritet, bruger han vandet som middel. Der er endelig uhygge over billedet af hesten, der har trådt i bløde og kun med nød og næppe kan reddes op. Onkel Jørgen er ligeledes af ånd, men overgearet. Meyer og Madsen er redskaber for ånden, men Meyer stikker dybt i en jætteagtig materialitet, og Madsen reduceres ved at blive skildret som en komisk figur.

Nederst står de for ånd afklædte jætter.

Begge parter udtrykker sig i religiøse vendinger. At grundtvigianerne gør det, er der ikke noget mærkeligt ved, men brandesianerne kan være med på vognen. Rebekka taler om tro, håb og kærlighed – på sanselighedens præmisser. På baggrund af sin lære om det uforglemmelige øjeblik og den frie elskov siger hun, at ingen kan tjene to herrer. Da dr. Fensmark belærer hende om den moderne hedenske

lykkelære, lader hun ham vide, at hun er konfirmeret. Pastor Grabow taler »næsten i Prædiketone« om enheden i naturen.

Der kan også være ligheder, når det drejer sig om ikke-religiøse udtryk. Da Karl nærmer sig Rebekka, stiger han som Columbus over i »en ny Verdens, og Meyer beskriver højskolens udvikling gennem tiderne som en åndelig Columbusfærd.

Forskellene beror især på, at Georg Brandes er den endnu levende helt, »som havde vovet Livet for en Idee og samlet en Hær om sin Fane«, medens det er alt for længe siden, at grundtvigianernes store åndskæmpe levede. Nu findes der ikke mere helte i højskolen, og hvis man endelig skal nævne en vovehals som onkel Jørgen, er der ingen stil over ham. Tidligere blev det nævnt, at de elementære kræfter hos Rebekka fremtrådte som det tørre og kølige, medens Karl karakteriseredes ved det lummerhede. Mere positivt – set fra Karls standpunkt – kan man sige, at grundtvigianerne ejer varme, medens brandesianerne må nøjes med lysglansen, der ifølge Grundtvig er Helvedes kval.

Den afgørende forskel er, at for Karl – og fortælleren – er kristendommen virkelighed, medens brandesianernes frie tanke er som en svævende drøm.

Historien

I romanen møder vi ikke kun kulturkamp, men også politisk historie. Der er tale om såvel fortids- som nutidshistorie.

Børnenes oplevelse af fortidshistorien beror som fremhævet på onkel Jørgens fortælling(er). Hans tilhørere oplever historien, medens han udlægger den.

Oplevelsen er så stærk, at Karl føler sig som deltager i »denne Aandens store, herlige Livsstrøm, som kom helt fra de gamle, gamle Dage, – aa, Gud, de var jo allesammen med derude: baade Valdemar Sejr og Olav Tryggesøn og Grundtvig og han selv og Bjørnson og Henriette og de Andre« (*G. A.*, 26).

Udlægningen bygger på sondringen mellem jætter og aser. Fra oldtiden og frem til – men ikke med – Holberg hersker ånden, men herefter lægger jættemørket sig tungt over landet. I det 19. århundrede frembringer Grundtvig et nyt gennembrud for ånden. Men i 1864 sker det, som gør »Aaret 1864 til det store, forfærdelige Aar i Ver-

dens Historie: at da viste det sig, at hele Verden var bleven en anden. Alle Steder var det de Onde, det var Jætterne, der havde faaet Magten.»

I timerne, hvor præsten drøfter tingene med børnene, kommer enkelte stumper af virkelighed frem. Kathrine kan huske, da prøjserne kom: »Jeg og saa Inger Johanne stod nede i Jordbærstykket, og saa lige med eet kom der to i lange, graa Kapper og Spidser paa Hjelmene, og saa holdt de Bajonetterne skraat ned for sig –.«

Man føler kontrasten mellem denne lille pålidelige erindring og præstens vision af den løbende strid mellem jætter og aser, kulminerende i den forfærdelige katastrofe i 1864. Også perioden 1865-1871 skildres med as-jætte-terminologien, men herefter afløses myten stort set af konkret samtidshistorie. Vi er i provisorietiden med striden mellem Venstre og Højre, 1877-1885. Der er ikke tale om et stort historisk panorama som hos Pontoppidan, snarere om en fremstilling af de vigtigste begivenheder næsten år for år. Disse spejles så i Holting.

Konflikten mellem Venstre og Højre får indflydelse på sogne- og menighedspolitik. Man har i flere år rumlet med, at en jernbane skulle føres gennem området. Så længe Højre-politikerne lokker med dette, holder Venstrefolkene sig i skindet. I en sådan periode støttes ønsket om en frimenighed kun af de trofaste. Når løfterne ikke holdes, vokser oppositionen, og man støtter præsten. Et eksempel på, hvordan kras materialisme spiller en rolle på egnen.

Henimod slutningen belyses ikke mere den vanhellige alliance mellem Højre- og Venstrepolitikere. Nu gælder det det rivende opgør mellem autoriteterne og onkel Jørgen, som efter sin hustrus død har glemt al menneskefrygt og tordner mod myndighederne. Både han og Karl er rede til at myrde Højres konseilspræsident Estrup.

Jakob Knudsens egen stemme hører man tydeligt i de bidende angreb på præsterne, der skildres som ægte efterkommere af Kierkegaards Ludvig From, som havde så uendelig svært ved at søge Guds rige, fordi han først skulle søge alt muligt andet godt.

Præsternes og mange menighedsmedlemmers kritik og sladder omkring Karls og Henriettes forhold fører tanken hen på Jakob Knudsens oplevelser, da han lod sig skille fra Sophie Plockross og 1895 ægtede Helga Bek, den nittenårige datter af højskoleforstander Jens Bek.

Jakob Knudsen har investeret en del af sit eget i *Gjæring-Afklaring*. Eksempelvis et Holting Aggersborg. Det kan nævnes, at han som barn oplevede sin faders oplæsning af Bj. Bjørnsons novelle *Synnøve Solbakken* på skolen i Aggersborg. Samme oplevelse har Karl, da han hører onkel Jørgen læse op på Holting skole.

Begge gennemfører et akademisk studium. JK. blev cand.theol. 1881, Karl bliver magister i historie 1885. Fra 1881 til 1890 var JK højskolelærer i Askov, og kom derefter til Jens Bek i Mellerup ved Randers. Karl køber Holting højskole 1885.

Mellem Sophie Plockross og Rebekka er der den lighed, at de begge kommer fra det københavnske bourgeoisi.

Betyder dette, at *G-A.* i virkeligheden er en solidarisk fremstilling af en periode i forfatterens liv, fra barndommen til 1885? Ingenlunde. For det første kan fremhæves, at Sophie faktisk integreredes i højskoleverdenen, medens Rebekka kommer, ser – og tager afstand. Bruddet mellem JK og hans kone kom efter flere års ægteskab med dybe uoverensstemmelser, medens Karl og Rebekka bryder ret hurtigt med hinanden.

For det andet når Karl efter romanens udsagn et *højdepunkt* i sit liv i 1885. Han har fået sin valkyrie Henriette tilbage og kan se frem til en heltebane som fornyer af højskolen. Ifølge Povl Schmidts veldokumenterede analyse når Jakob Knudsen i 1885-86 et *lavpunkt* i sit liv, hvilket skyldes, at han ikke har fået gennemført opgøret med faderens formynderskab – og nu er faderen død! Dette skulle være set smertepunkt, som forfatteren tildækker i dobbeltromanens slutning, uden at såret læges». Den nærmere begrundelse kan man studere i *Drømmens dør*, s. 65-123.

Titel, genre, komposition

I kladden til *Gjæring* arbejder Jakob Knudsen med mulige titler til dobbeltromanen. De vigtigste titeludkast er:

Ud – Hjem
Fædrenes Eje – Børnenes Arv

Spredt – Samlet
Spredte Kræfter – Samlet Kraft
Hid og Did – Fremad, Ret Fremad
Splittet – Samlet
Gjæringstid – Afklaret
Stædt mellem Tvende – Valget
Gjæring – Klar Vin

I *Afklaring* læser man på sidste side (her s. 192): »Paa sidste Blad af Romanen »Gjæring« var nærværende Roman bebudet under Titelen »Afklaret.« – Titelen »Afklaret« har jeg forandret til »Afklaring«, da jeg fandt denne Betegnelse mere passende.«

At samspillet mellem *Gjæring* og *Afklaring* er at foretrække for Gjæring og Afklaret turde være indlysende. Måske er der også en betydningsforskel. Afklaret angiver, at dannelsesprocessen er afsluttet, jf. de i det foregående anførte titelforslag, hvor Samlet, Samlet Kraft, Valget, Klar Vin angiver noget definitivt. Afklaring kan angive det samme, men kan også markere, at processen fortsætter, at Karl Wintrup trods egne modsatte tilkendegivelser ikke bliver helt færdig med Rebekka Woltersien (se s. 408).

Ordene *Gjæring* og *Afklaring* passer ind i en del af dannelsesromanens struktur: *Hjemme* vokser helten op i en tryg harmoni. I sin ungdom bliver han *Hjemløs*, fordi hans ideale krav til tilværelsen skuffes. Hans liv præges af egoisme og passion. Han svigter med andre ord sig selv. *Hjemgangen* sker, idet han gennem resignation frigør det ideale. *Gjæring* og *Afklaring* svarer således til *Hjemløs* og *Hjem*.

Bliver der plads til 1. fase, *Hjemme*? Ja og nej. I *Gjæring* bor børnene hjemme, og på sin vis lever de i den hjemlige harmoni, som normalt karakteriserer dannelsesromanens 1. fase. De lever i tryg tillid til Gud, hvilket finder sit stærkeste udtryk i oplevelsen af julen. Den overvælder dem med sin »underfulde Blanding af Himmelsk og Jordisk«. Da Karl første gang rammes af virkelig angst (*G.-A.*, 54), føler han fortvivlelse over at skulle »miste Julen«.

Men denne trygbed i forholdet til Gud udelukker ikke, at de til daglig lever i et skærende dualistisk univers, hvis negative element er den truende natur og de åndløse jættemennesker. Karl taler om, »hvilket uoverstigeligt Svælg, hvilken bundløs Afgrund af Skjændsel

og Synd, der skilte mellem de Mennesker i Præstegaarden og saa slige Væsener som Gjertrud og Anton» (*G.-A.*, 61).

G.-A. er en dannelsesroman, ikke en udviklingsroman, fordi den lader hovedpersonen vende hjem til en højere orden. Jakob Knudsen er vel en af de sidste danske forfattere, som lader sin hovedperson finde, at det evige er identisk med virkeligheden.

Romanen fremtræder i to dele, hver à 10 kapitler. Margrete Auken fremhæver i *Kritik* nr. 19, 1971, at de 2 sidste kapitler i *Gjæring* handler om Karls rejse bort fra onkel Jørgens verden og ind i pastor Grabows, medens de 2 sidste kapitler i *Afklaring* handler om Karls vej fra Rebekka til Henriette.

Hver del spænder over 7 år.

Karl følges fra sit 13. til sit 28. år.

Forløbet indrammes af Georg Brandes' fremtræden 1871 (*G.-A.*, 43) og provisoriet 1885 (*G.-A.*, 384).

Et slut- og højdepunkt i *Gjæring* er beretningen om den skæbnesvangre nat, da Rebekka kommer for at give sig hen til Karl (*G.-A.*, 179). Kritikeren Harald Nielsen hævder i *Moderne Litteratur*, 1904, at det er »et stort Spørgsmaal, om denne Hovedscene ikke er lagt paa et for tidligt Tidspunkt, før Læserne har vejet de Kræfter, der strides i Karls Væsen, saa nøje, at de straks kan overskue, hvilken Kamp det er der foregaar, hvilke Kræfter der sejrer, og af hvilken Betydning Sejren er.«

Tvivlen er relevant, men man kan dog sige, at scenen er vigtig, fordi den udløser Karls og Rebekkas reaktioner i *Afklaring*: Hendes afværgemanøvrer over for Karl, selv om hun stadig tiltrækkes af ham, og hans forsøg på at bryde blokeringen og vinde hende tilbage, samtidig med at de kræfter, som bryder frem i denne scene, bliver stadig stærkere i ham.

To gange finder man lakuner på 3 år. Disse rummer ikke særlige perspektiver som feks. de »tomme« tidsrum i Blichers *En Landsbydegns Dagbog*. JK. har skønnet, at læserne ikke ville få meget udbytte af at høre om de 3 golde år, hvor Karl knoklede med landbruget, og de 3 tilsvarende efter bruddet med Rebekka, hvor han puklede med sine studier.

Forfatteren kan være meget omhyggelig med sin forberedelse af et klimaks. Meget tidligt hører man således, at onkel Jørgens ældste

datter Kathrine føler en særlig angst for fjorden. Hun siger bla., at hun altid synes, at der går noget og hælder og svajer og flytter sig længst ude lige under månen, hvor striben ender. Hendes angst yrer sig flere gange i det følgende. Hun vil gerne sidde tæt op ad sin moder, og det er da også tæt sammenslyngede, disse to mødet dødem på fjorden.

Fortælleren

Romanens fortæller er alvidende. Vi lærer især Karl at kende, men får også glimtvis indblik i andre personer. Om stamherren Robert, som vi normalt kun lærer at kende gennem handlinger og replikker, hedder det: »Aldrig glemte han hendes mørke Øjnes faste, rolige Blik, aldrig den dybt røde, festlige Farve, som Suppen havde under det kridhvide Flødeskum, aldrig denne underlige, smertelig-søde Rus af Uro og Længsel, som voldte, at han ikke turde tale, ikke engang at sige Tak, da hun rakte ham Tallerkenen.«

I »Noget om at digte« (*Livsfilosofi*, s. 85–96) gør JK rede for sin brug af den såkaldte spejlerteknik. Begivenheder ses fra en almindelig persons, ofte et barns standpunkt. Som en sådan spejler anvendes Karl, især i *Gjæring*: »Gjæring er blevet bedre, fordi hele Fremstillingen spejles i en Drengs Øjne« (*Livsfilosofi*, s. 95). Fortælleren kan selv være forfatterens talerør, bla. med en række almensandheder af typen: »Stemninger udgjør næsten hele Barndommen« etc. (*G.-A.*, 43). Der er også andre talerør: Hellum, f.eks. når det drejer sig om afvisning af den moderne panteisme (*G.-A.*, 225) og Wintrup, f.eks. når det drejer sig om kritik af riffelforeningerne (*G.-A.*, 235). Karl er først talerør til slut, da han opridser sin højskoles program. Tidligere, da han f.eks. udtaler sig om nødvendigheden af at slå drukkenbolten Robert ihjel, bliver han ordentlig taget i skole af forfatterens håndgangne mænd, Hellum og Esby.

Modtagelsen

Gjæring-Afklaring rummede ejendommeligheder, som umiddelbart måtte vække kritikernes opmærksomhed:

En højskolemand skrev kritisk om højskolen.
En grundtvigianer skrev med respekt om Georg Brandes.
En kristen skrev engageret og indfølende om sider af naturalismen.
En forfatter fra landet skrev bredt om københavnske miljøer.

Den kendte højskolemand *Thomas Bredsdorff* (jf. s. 411) kommer i sine anmeldelser af begge bøger i *Højskolebladet* 1902 ind på flere af disse forhold. Det fremgår af hans artikel, at en del højskolefolk har været »ikke lidet utilfredse« eller »maaske endog forargede«. Han medgiver selv, at det hele nok havde været »almengyldigere, hvis en Del her var anderledes.« Alligevel finder han også en tone af kærlig forståelse hos forfatteren og viser, at Karls udvikling egentlig er *eksemplarisk:* Mange højskolemennesker har efter en opdragelse i ånd følt sig draget af naturalismens menneskebillede, »den frie, skønne Menneskelighed«, men har arbejdet sig igennem fristelsen tilbage til deres oprindelige ståsted. Angsten for *synden* har hjulpet dem på vej.

I københavnerskildringerne er der efter Bredsdorffs mening for lidt virkelighedssans. Passager som Roskildeudflugten (*G.-A.*, 290-299), løbskkørselen (*G.-A.*, 311-312) og duellen (*G.-A.*, 318) stempler han som romanagtige.

Bredsdorff forsøger sig tillige med en litterær placering, idet han opstiller en modsætning mellem *G.-A.* og den foregående tids brede romaner »med skruede Personers forvredne Livsgang« samt de »talrige fra smaa lyriske Mavekneb hidrørende Digte«.

Den unge *Harald Nielsen* (1879-1957) beskæftiger sig i sin anmeldelse i *Tilskueren* 1902 også med højskolen. For ham er det ikke »en af Højskolens ringeste Fortjenester, at dens Kultur, ganske vist i frigjort Form, har kunnet bære et saadant Værk frem som dette«. Afgørende for HN er imidlertid den litterære placering. Han ser *G.-A.* som en efterfølger af Goldschmidts dannelsesroman *Hjemløs*, 1853-57. Goldschmidt står for en romantisk idealisme, medens Jakob Knudsen står for en realistisk idealisme. En modsætning hertil danner Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*, 1898-1904, der betegner »et gradvist Affald fra Ideen«.

Realismen finder kritikeren i romanens ægte person- og miljøskildringer, medens han finder noget romanagtigt i skildringen af løbskkørselen.

Harald Nielsen føler sig i denne tid som kritisk talerør for en ny bevægelse i litteraturen. De nye erkender, at »Realismen spærrer Tilbagevejen«, men udvider denne realisme i idealistisk retning. Som romanens grundsyn ser han da »Troen paa, at der gaar Ideer gennem Livet og Menneskетilværelsen, som knytter de enkelte Fakta uløseligt sammen.«

Georg Brandes skrev i 1904 (*Samlede Skrifter* XVI 1906) en opsats om »Hertugen af Andria-Carafa«. Han sidestiller bøger af Jakob Knudsen, den russiske forfatter Patapenko og den italienske forfatter Riccardo Carafa og fastslår, at »Bøger som *Sind, Kurerens Datter* [Patapenko], *Forgæves* (In Vano) [Carafa] tiltaler, fordi Forfatteren saa grundigt er inde i det Æmne, han behandler«. På denne baggrund fælder han en gunstig dom over *Gjæring*, medens *Afklaring* kritiseres stærkt for de ulyksalige passager, som også Bredsdorff og – tildels – Harald Nielsen havde et godt øje til: Turen til Roskilde, den af Fensmark fremkaldte løbskkørsel og – som noget nyt – hovedpersonernes bryllup og skilsmisse – »en Række af Ord og Handlinger, der virker utroværdigt som Romanpaahit«. Alt dette som følge af, at forfatteren ikke kender København.

Sven Lange behandlede *Gjæring* i *Politiken* i marts 1902. I sin skarpsindige refererende tolkning fremhæver han det paradoksale ved »denne Bonde, der af sit Sinds dybe Uro drives i Kamp mod alt det, han har kært, og ikke standses af nogen Lidelse, før han har vundet Klarhed over sig selv«.

Ganske vist taler han om visse kunstneriske naiviteter, men det mærkes, at det er *Gjæring*, han beskæftiger sig med. Alle personerne er således »prægede af det dybe Liv, den særegne trygge Anskuelighed, der vidner om, at de har levet længe i Forfatterens Sind.«

Den største oplevelse for Sven Lange er mødet med forfatteren. »Mere end de fleste er han et Menneske, en Mand.«

Som man vil se, er de fire kritikere ude i forskellige ærinder: Bredsdorff ser romanen fra højskolens standpunkt. Harald Nielsen oplever den som del af en ny litterær strømning. Georg Brandes bruger den som materiale til støtte for en bestemt tese. Sven Lange er, som just fremhævet, fascineret af forfatterens personlighed.

Fælles for dem er, at de, især i *Gjæring*, finder en ubestikkelig virkelighedsskildring.

Litteraturhistorisk placering

Jakob Knudsen (f. 1858) skulle egentlig være «fitserdigter» som Herman Bang (f. 1857) og Henrik Pontoppidan (f. 1857), men hans første betydelige værk *Cromwell's Datter* kom først 1891, medens Bang allerede var ude i 1880 med romanen *Haabløse Slægter* og Pontoppidan i 1881 med *Stækkede Vinger*, fulgt af *Sandinge Menighed* og *Landsbybilleder*, begge 1883. *Cromwell's Datter* er væsentlig på grund af den problematik, JK behandler, men hans egentlige gennembrudsværker er *Et Gjensyn* 1898 og *Den gamle Præst* 1899.

Både kronologisk og tematisk er JK at placere litteraturhistorisk inden for *Den store generation* (Sven Møller Kristensens udtryk), hvis medlemmer gjorde sig gældende i de to første tiår af det 20. århundrede. Det er navne som *Marie Bregendahl* (1867–1940), *Knud Hjorto* (1869–1931), *Johs. V. Jensen* (1873–1950), *Thøger Larsen* (1875–1928), *Martin Andersen Nexø* (1869–1954) og *Jeppe Aakjær* (1866–1930).

Disse digtere vendte sig mod den symbolistiske halvfemserlitteratur og øste af almuetradition, grundtvigsk oplysning og moderne naturvidenskabelig holdning. De havde et nært forhold til hjemstavnen, naturen, arbejdet, den jævne livserfaring. I øvrigt havde de naturligvis hver deres særpræg. For JKs vedkommende bestod det i, at kristendommen var levende virkelighed for ham. Fra den fik han sin angst og sit mod.

G.-A. udkom i 1902, altså 11 år efter *Cromwell's Datter* og 16 år før *En gammel Slægt*, der udkom posthumt, et år efter forfatterens død. *G.-A.* står således kronologisk så nogenlunde i centrum af forfatterskabets skønlitterære del og i flere henseender også tematisk. I 1884 skrev JK digtet *Haltefanden*, som imidlertid først blev trykt i *Idé og Erindring* 1949. Dets tema er forholdet mellem (natur)hengivelse og kristeligt farvede personlige anfægtelser. Spændingen mellem mystik og individualisme behandles i *Cromwell's Datter*, og i fortællingen *Et Gjensyn* får vi den tragiske skildring af Candidat Hammer, som fanges mellem faderens mægtige formynderi og sin viljeløse forelskelse i den livsfarlige Suzette Winsløv. I *Den gamle Præst* brydes kravet om autoritet, orden, lydighed med trangen til selvhævdelse, til aldeles hensynsløst at være sig selv. Grev Trolle myrder Magnus, der har villet voldtage hans datter, og følger hermed sin dybeste drift, men han betaler den pris, han skylder samfundet, idet han begår selvmord.

Efter *G-A.* fulgte en række romaner, hvoraf kan nævnes: *Sind* 1903, *Inger* 1906, *Fremskridt* 1907, *Lærer Unge* 1909, *To Slægter* 1910, *Rodfæstet* 1911 samt *Angst* 1912 og *Mod* 1914. I denne suite behandles sociale, psykologiske og religiøse emner af samme art som dem, det drøftes i artikelsamlingen *Livsfilosofi* 1908. Ofte udtrykker JK sig med barsk programmatisk ensidighed, men der er også tilfælde, hvor digtersindet viser sig større end programmet. Af emner, der allerede behandles eller dog strejfes i *G-A.*, kan nævnes natur over for intellekt (jf. Hellum over for Fensmark), barndommens betydning (se det meste af *Gjæring*), kravet om sikkerhed (Karl), fadebinding (påfaldende lidt i *G-A.*) og rodfæstethed (proprietær Wintrup over for Fensmark).

Til slut et par ord om forholdet mellem *G-A.* og *Angst – Mod*, 1915 kaldet *Martin Luther* efter hovedpersonen.

Begge romaner er omfangsrige dobbeltromaner, som er bygget op over en modsætning. Ifølge titlerne går de begge fra mørke til lys. Karl Wintrup, der som påvist styres med fast hånd af fortælleren, når fra gæring til afklaring efter dannelsesromanens mønster. Det hævdes, at han overvinder såvel sin angst som sin fristelse, og at han til slut finder jordisk og himmelsk harmoni. For Martin Luther er angsten rå virkelighed, som følger ham hele vejen, angst for, at hans liv skal være nægtet og angst for fortabelse. I slutningen af *Angst – Mod* kaster Luther en blå sten, der er fuld af minder for ham, i slaggedyngen, medens han fremsætter dette ønske: »Naar nu jeg er død, gid saa al min Synd og Sorg og Særlighed kunde blive henne paa samme Maade, saa at ingen kunde kjende mig og ingen kunde finde mig uden den Herre Kristus alene - - indtil han vil give mig det tilbage igjen i en forklaret Skikkelse. – –«

Noget ejendommeligt ved *G-A.* er da dens lette, optimistiske atmosfære. Vel er der angstsekvenser i *G-A.*, men angsten overvindes. Fortælleren arbejder romanen igennem på at begrunde slutningens optimistiske problemløsning, og da vi når slutningen, ser det i sandhed lyst ud for Karl. Her er ingen synd og sorg og særlighed, der skal blive hænne i Vor Herre Jesus Kristus.

Diskussionen går så på, om dette er JKs inderste mening i 1902, eller om han – bevidst eller ubevidst – har fortrængt noget af det konfliktstof, som findes i forfatterskabet både før og efter *G-A.*

Teksten

Manuskripter

Manuskripterne til *G.-A.* findes på Det kgl. Bibliotek i Ny kgl. Samling 3358,4° VIII-IX. Der er tale om to pakker med kladde til og renskrift af *Gjæring* og *Afklaring*.

Kladden til *Gjæring* benævnes 1. I kladden findes på *forsiderne* s. 1-158. Vedlagt er en lille note: »NB: Fra Side 158 føres Pagineringen videre paa Bagsiden af Bladene (tilbage til Manuskriptets Begyndelse) til S. 314, hvorefter Pagineringen gaar videre her (nemlig fra 315-417).«

På *bagsiderne* findes første side med forslag til titler på dobbeltromanen (se s. 415-16). Derpå s. 314-159 og de til forsiderne 315-318 svarende bagsider. Herefter pagnierede sider fra 18ab-1ab. Om de sidste skriver JK: »1ab-18ab skrevet 6-7/5 1901. Som Indhold i Sven Langes Manuskr. til Skuespillet »Den gamle Præst«.« Resten af bagsiderne er upaginerede.

Renskriften af Gjæring strækker sig på *forsiderne* fra s. 1-429. Selve pagineringen findes ejendommeligt nok på bagsiderne, skrevet med blå farveblyant.

På *bagsiderne* findes en renskrift af romanen *For Livets Skyld*, s. 1-141. Resten af bagsiderne er blanke.

På s. 430 er bla. følgende at læse: »Under Arbejde er en ny Roman:

Afklaret (ordet er overstreget)
Klar Vin (ordet er overstreget)
Afklaret.«

Et lille øjebliksbillede af den arbejdende kunstner.

Kladden til *Afklaring* benævnes 1. I kladden findes på *forsiderne* (idet 1. side er upagineret) s. 2-494. På *bagsiderne* findes intet, idet papiret er så tyndt, at ordene på forsiderne slår igennem.

Renskriften af Afklaring benævnes 2. I renskriften findes på forsiderne s. 2-245 (1. side er ikke pagineret). Indholdet på bagsiderne samler JK i et resumé. Efter som punkt 1 at have nævnt renskriften af *Afklaring* fortsætter han med at nævne titlerne på en række foredrag, artikler og digte; bortset fra *G.-A.* drejer det sig om tekster fra

1904–05. Det fremgår således, at JK var en sparsommelig mand med stærk tro på genbrug.

I nogle tilfælde rettes der i renskrifterne, dels med blæk (under renskrivningen), dels med blyant (under en ny gennemlæsning). Næsten alle rettelser overføres til det trykte 1. oplag; ingen af dem er af nævneværdig art.

Udgaver

1. udgave, kaldet 1. oplag, af *Gjæring* udkom i 1902, trykt i 1250 eksemplarer. *Afklaring* udkom ligeledes i 1902, i 1500 eksemplarer. I 1903 udkom 2. oplag af *Gjæring* i 1000 eksemplarer, medens der ikke kom noget oplag af *Afklaring*. Senere er bøgerne udkommet i 1917, 1941 og 1949. Det kan tilføjes, at JK i *Højskolebladet*, nr. 14, 1902, lod trykke »Brudstykke af en om kort Tid udkommende ny Roman af Jakob Knudsen«. Brudstykket svarer til s. 38: »saa snart Dampskibet« til s. 43: »søsyge alle sammen«, med andre ord beretningen om rejsen til København med besøget hos Grundtvig som den store oplevelse.

Sammenligner man oplagene 1902 (1), 1917 (2), 1941 (3) og 1949 (4), (idet man ser bort fra *Gjæring* 1903, der ligger tæt op ad *Gjæring* 1902), finder man ligheder og forskelle mellem oplagene. I de fleste tilfælde er forholdet *enten* det, at man i 1949 moderniserer overfor de tre ældre oplag (*Vantroes* > 1949: *Vantros*), *eller* at man griber bagom 2. og 3. oplag til 1. (*Troldkonsmester* > *Troldmester* > *Troldmester* > *Tvolddomsmester*).

Denne udgave af *G.-A.* er således sammenholdt med håndskrifterne og senere udgaver. Det har haft flg. konsekvenser: Førsteudgaven er i videst muligt omfang benyttet som trykgrundlag, og der er kun rettet, hvor der er tale om åbenlyse trykfejl (s. 64 *Gjertud* > *Gjertrud*, s. 155 *langtsomt* > *langsomt*), inkonsekvent stavning af navne o.lign. (s. 148 *Nordby* > *Nordbye*, s. 239 *Winstrup* > *Winstrup*), decideret meningsløs interpunktion (s. 177 *idet, hun* > *idet hun*) og endelig i tiltaleformen *de/dem/deres* > *De/Dem/Deres*.

Litteraturliste

Andersen, Richard: *Jakob Knudsen*, 1958.

Auken, Margrete: Den pietistiske Atheisme. Jakob Knudsens kritik af naturalismen, *Kritik* nr. 19, 1971, s. 64-80.

Begtrup, Holger: *Jakob Knudsen*. En Levnedstegning. 1918.

Bjerg, Svend: *Jakob Knudsen*. Erfaring og fortælling. 1982.

Bukdahl, Jørgen: *Dansk national Kunst*. 1929.

Elbek, Jørgen: Jakob Knudsen. *Danske digtere i det 20. århundrede*, 3. udg., bd. 1, s. 149-168.

Geismar, Oscar: Jakob Knudsen. *Nogle Digterprofiler*. 1906.

Gjesing, Knud Bjarne: Fortælling og forkyndelse i Jakob Knudsens Gjæring – Afklaring, 1902. *Nordica* 4, 1987, s. 47-63.

Henriksen, Aage: Kompositionens sprog. *Gotisk tid*. 1971, s. 206-218.

Henriksen, Aage: Komplekset Jakob Knudsen. *Den intellektuelle*. 1974, s. 75–80.

Kristensen, Sven Møller: Gjæring – Afklaring. *Digtning og livssyn*. 1959, s. 122-149.

Kristensen, Sven Møller: *Den store generation*. 1974.

Nielsen, Harald: Jakob Knudsen. *Moderne Litteratur*. 1904, s. 163-209.

Nordentoft, Søren: Jakob Knudsens aktualitet. *Højskolebladet*. 1967, s. 675-679, 698-699, 721-726.

Norrild, Svend: *Jakob Knudsen*. En psykologisk Analyse. 1935.

Poulsen, Bjørn: Jakob Knudsen. *Omkring Elfenbenstårnet*. 1964, s. 125-142.

Roos, Carl: *Jakob Knudsen*. En Studie over en Aandspersonlighed. 1918.

Roos, Carl: Jakob Knudsen. *Danske digtere i det 20. århundrede*, bd. 1, 1951, s. 217-234. 2. udg. bd. 1, 1965, s. 181-200.

Roos, Carl: *Jakob Knudsen*. Et Forfatterskab. 1954.

Rømhild, Lars Peter: Kunst og propaganda. *Læsere*. 1971, s. 253-273.

Schack, Tage: Jakob Knudsen. *Afhandlinger*. 1947, s. 25-57.

Schmidt, Povl: *Drømmens Dør*. Læsninger i Jakob Knudsens forfatterskab. 1984, s. 9-123.

Sørensen, Villy: Det forgudede trauma. *Hverken-eller*. 1961, s. 158-168.

Thomsen, Ejnar: Fra Jakob Knudsens ungdom. *Digteren og kaldet*. 1957, s. 193-221.

Wivel, Ole: Forord til Jakob Knudsen: *At være sig selv*. 1965, s. 7-12.